

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nieuwe vragen over oude huizen: protomuseaal bezoek aan kastelen en buitenplaatsen, zestiende tot negentiende eeuw

Ronnes, H.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

Kasteel & Buitenplaats

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Ronnes, H. (2016). Nieuwe vragen over oude huizen: protomuseaal bezoek aan kastelen en buitenplaatsen, zestiende tot negentiende eeuw. *Kasteel & Buitenplaats*, 18(53), 27-29. http://www.kastelen.nl/_kastelen/content/documenten/kk53.pdf

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

NIEUWE VRAGEN OVER OUDE HUIZEN

PROTOMUSEAAL BEZOEK AAN KASTELEN EN BUITENPLAATSEN, ZESTIENDE TOT NEGENTIENDE EEUW

> LYME PARK, CHESHIRE. HIER ZIJN DELEN VAN PRIDE & PREJUDICE OPGEKOMEN. FOTO WIKICOMMONS.

GEÏNSPIREERD DOOR...

In deze nieuwe serie leggen enkele vooraanstaande Nederlandse deskundigen op het gebied van kastelen en buitenplaatsen uit, welke onderzoeker, welk boek of welke bron een speciale inspiratiebron is gebleken in hun onderzoek. Dit keer Hanneke Ronnes.

> Hanneke Ronnes

Assistent-professor Universiteit van Amsterdam, Cultuurgeschiedenis van Europa

Veel van de kastelen en buitenplaatsen en de omliggende tuinen en parken die nu nog bestaan zijn toegankelijk: als museum, als gemeentehuis of andere publieke instelling, als park of vanwege de jaarlijkse monumentendag dan wel kastelendag.

Deze 'democratisering' van elitewoningen is een relatief recent verschijnsel. Eeuwenlang waren deze gebouwen voor de gewone man of vrouw letterlijk verboden terrein. Dat wil echter niet zeggen dat de gang naar kastelen en buitenplaatsen vanuit een diepgewortelde interesse naar gebouw, tuin en collectie nieuw is. Sterker nog, kastelen en buitenplaatsen hebben sinds de middeleeuwen, en misschien daarvoor ook al, gefungeerd als 'protomusea'. Het fenomeen was vooral in de achttiende eeuw verrassend wijdverbreid. Dit tonen gastenboeken zoals die van landgoed Beekhuizen (een uit de periode 1790-95 en een uit de periode 1797-1800) die beide honderden namen van bezoekers bevatten.¹ Aangezien dergelijke bezoeken alleen in de zomer plaatsvonden, moet het in die maanden een komen en gaan zijn geweest van rijtuigen, mensen te paard en wandelaars. De meeste studies naar kastelen en buitenplaatsen gaan over de militair-historische hoogtijdagen van het kasteel, over de bouw- of kunsthistorie of over de eigendomsgeschiedenis. Een cultuurhistorisch of, nog specifiek, erfgoedperspectief dat de historische fascinatie met kastelen en buitenplaatsen blootlegt, heeft nog maar weinig aandacht gekregen. Vanuit mijn onderzoek naar egodocumenten – memoires, dagboeken, brieven en reisverslagen – raakte ik zelf enige jaren geleden geïnteresseerd

in de kasteel- en buitenplaatstour, die regelmatig ter sprake komt in deze bronnen uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Hoe werden dergelijke bezoeken georganiseerd terwijl het huis bewoond werd? Hoe waardeerden bezoekers de huizen en parken in de loop van de tijd, en welke maatstaven werden hierbij gehanteerd? Veranderde de canon van niet te missen plekken in de loop der tijd, en zo als ja, waarom? Hoe verhiel de interesse in het oude kasteel zich ten opzichte van de nieuwe buitenplaats? Wie leidde de bezoekers rond en wat werd getoond en wat juist niet?

De huidige stand van wetenschap van kastelen en buitenplaatsen heeft bij een beperkt aantal aspecten van deze sites als protomusea stilgestaan. Vanuit een kunsthistorisch perspectief is aandacht besteed aan de rariteitenkabinetten en de schilderijencollecties die veel van de Europese paleizen, kastelen en buitenplaatsen rijk waren en die veelal gezien worden als de voorloper van het kunstmuseum. Ook de romantische *ruin sensation* en waardering voor *picturesque* dan wel sublieme tuinen en parken zijn regelmatig onderwerp van onderzoek. Integrale studies naar de historische fascinatie voor kastelen en buitenplaatsen bestaan

1 Jan Holwerda, 'De gastenboeken van Beekhuizen, Rhederoord en Biljoen', *Ambt & Heerlijkheid van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal*, (te verschijnen in 2016).

niet of nauwelijks. Voor wat betreft Frankrijk is het onderwerp behandeld vanuit het perspectief van een bezoek aan het hof zoals *Voyageurs étrangers à la cour de France* (1589-1789) uit 2014, of staat slechts een gebouw centraal zoals Les Délices in *Voltaire's British Visitors* uit 1967.² In Nederland en België hebben onderzoekers naar historische reiscultuur, zoals Anna Frank-Van Westrienen (*De groote tour: Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw*, 1983) en Gerrit Verhoeven *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites* (1600-1750) (z.p. 2009), zijdelings aandacht besteed aan het bezoek aan kastelen, paleizen en buitenplaatsen, als één van de vele bezienswaardigheden en *lieux de mémoire* op grand tour of plezierreis.

De eerste associatie bij het fenomeen van het kasteel of de buitenplaats als protomuseum is niet zelden een scene uit de romans van Jane Austen of de *period drama's* gebaseerd op deze romans. Elizabeth Bennet in *Pride and Prejudice* bezoekt 'Pemberley', het landgoed van Mr. Darcy, waar zij en haar oom en tante worden rondgeleid door de *housekeeper*. De onverwachte terugkeer van Mr. Darcy en zijn daaropvolgende begeleide rondgang door huis en tuin, vormt een van de sleutelscènes. De verfilming van dit fictieve, vroeg-negentiende-eeuwse protomuseum bezoek aan Pemberley zorgde bijna twee eeuwen later voor een nieuwe gang naar dit erfgoed: een Droste-cacao-effect. Het huis dat in de zeer populaire 1995 BBC-versie van *Pride and Prejudice* symbool stond voor Pemberley, Lyme Park, wordt sinds die tijd overstroomd door bezoekers die als zogenoemde '*literary tourists*' of '*film tourists*' op zoek zijn naar locaties uit de serie. Net als Mr. Darcy doken vele mannelijke bezoekers in de vijver gelegen voor het huis, iets dat snel verboden werd nadat verschillende duikers ziek waren geworden door het vervuilde water. Een ander *period drama* dat wel genoemd wordt is *Brideshead Revisited*, de TV-serie uit 1981, gebaseerd op Evelyn Waugh's gelijknamige boek uit 1945. Charles Ryder, gespeeld door Jeremy Irons, was een geheel andere bezoeker van de big house dan Elizabeth Bennet. Bennet gaat Pemberley bekijken uit belangstelling; Ryder daarentegen gaat op bezoek bij het voorvaderlijk huis, Brideshead, van zijn vriend Sebastian Flyte, en raakt verknoopt met zowel het huis als zijn verschillende bewoners.

Het is niet zo verrassend dat het in beide gevallen Engelse voorbeelden van prototoerisme naar kastelen en buitenplaatsen betreft. Juist in Engeland worden deze elitewoningen gewaardeerd, verbonden als ze zijn aan het glorieuze verleden en aan de nationale identiteit ('*Englishness*'). Bovendien worden in Engeland – niet onbelangrijk – de meest succesvolle *period drama's* gemaakt. Ook het onderzoek naar het protomuseum is in Engeland het verst gevorderd en dat komt voornamelijk door één studie: *The Polite Tourist* van Adrian Tinniswood uit 1989. Tinniswood heeft eigenhandig een onderzoeksgebied geformuleerd en overtuigt in zijn analyse van de reeds eeuwenlange gang naar kasteel en buitenplaats, niet vanwege een militaire missie, een vriendschappelijke uitnodiging of vanwege zaken, maar uit interesse of nieuwsgierigheid. Het feit dat mensen die in de middeleeuwen kastelen frequenteerden, konden rekenen op de gastvrijheid (het *good lordship*) die hoorde bij het adellijke huis, betekende dat er al een *modus vivendi* bestond voor de ontvangst op kastelen en paleizen toen er een fascinatie voor deze huizen ontstond. Volgens Tinniswood was hier al sprake van in de zestiende eeuw. Reizigers – de pelgrimage voorbij – raakten hoe langer hoe meer

geïnteresseerd in '*secular relics*' zoals kastelen. Ook oudheidkundigen kwamen langs en inventariseerden, analyseerden, beschreven en tekenden de historische gebouwen. De rondgang of *progress* van Koningin Elizabeth die de vele nieuwe zogenoemde *prodigy houses* met haar gevolg aandeed, had eveneens een grotere hoeveelheid toeschouwers tot gevolg. Bezoekers in deze vroege fase wilden, aldus Tinniswood, graag uitzonderlijke of rare dingen zien, zoals een spiegel die aan diggelen zou vallen bij de dood van de koning.

Een eeuw later waren het kunstcollecties (met name schilderijen) en de architectuur zelf die mensen inspireerden tot een bezoek. Men deed zo inspiratie op voor het realiseren van een eigen huis; bovendien werden kasteelruïnes, paleizen en tuinen opgenomen in de beroemde *grand tour* naar Italië en Frankrijk. In alle gevallen gaat het om aanzienlijken: mensen met geld, tijd en aanbevelingsbrieven. In de achttiende eeuw veranderde dit niet, al werd de groep mensen die een dergelijk reisje kon maken wel groter. Er waren meer vermogende mensen en de reisomstandigheden verbeterden, waardoor het minder tijd kostte een kastelentour te maken. Daarbij groeide in Europa de interesse in de spiksplinter-nieuwe (neoclassicistische) architectuur.

Bezoekers kregen een steeds actievere rol toebedeeld: niet langer volstond het luisteren naar de gids en het bekijken van de collecties. Gewapend met hun *Claude glass*, dat – wanneer je er in keek – een schilderachtige blauwe waas legde over het landschap, ging men nu op zoek naar *picturesque* en sublieme vergezichten en ervaringen, bij voorkeur *loci* waar historische dan wel literaire hoogtepunten hadden plaatsgevonden. In de late achttiende eeuw bereikte het aantal bezoekers aan kastelen en buitenplaatsen een voorlopig hoogtepunt. Horace Walpole schijnt zich te hebben opgesloten in zijn slaapkamer op Strawberry Hill in Twickenham wanneer 'the plague' naderde: de hordes nieuwsgierige dagjesmensen. De collectie, de ligging van het huis tussen Hampton Court en Londen, de destijds ongewone neogotische stijl en ongetwijfeld de reputatie van de man Walpole, stonden garant voor een dusdanig grote hoeveelheid toeschouwers dat Walpole als een van de eersten overging tot een bezoekersreglement en een systeem met toegangsbewijzen. Het reglement luidde als volgt:

'Any person, sending a day or two before, may have a ticket for four persons for a day certain.'

'No ticket will serve but on the day for which it is given. If more than four persons come with a ticket, the housekeeper has positive orders to admit none of them.'

'Every ticket will admit the company only between the hours of twelve and three before dinner, and only one company will be admitted on the same day.'

'The house will never be shown after dinner; nor at all but from the first of May to the first of October.'

'As Mr Walpole has given offence by sometimes enlarging the number of four, and refusing that latitude to others, he flatters himself that for the future nobody will take it ill that he strictly confine the number; as whoever desires him to break his rule, does in effect expect him to disoblige others, which is what nobody has a right to desire him.'

'Persons desiring a ticket, may apply either to Strawberry Hill, or to Mr. Walpole's Berkeley Square, London. If any person does not make use of the ticket, Mr Walpole hopes he shall have notice; otherwise he is prevented from obliging others on that day, and thence is put to great inconvenience.'

'They that would have tickets are desired not to bring children.'

2 C. zum Kolk, J. Boutier, B. Klesmann en F. Moureau (red.), *Voyageurs étrangers à la cour de France* (1589-1789) (Rennes 2014) handelt over bezoekers aan het Franse hof in het algemeen en Versailles in het bijzonder; G. de Beer en A.M. Rousseau, *Voltaire's British Visitors* (Geneve 1967).

De museale infrastructuur die hier in een embryonische staat te herkennen valt uit de verwijzing naar toegangsbiljetten (en de locaties waar deze verkrijgbaar zijn) en openingstijden, ontwikkelde zich pas echt in de negentiende eeuw. Walpole voegde nog een aantal particuliere restricties – aantallen en type bezoekers (kinderen) – toe. Nog grotere bezoekersaantallen, onder meer door de opkomst van de trein, zorgden ervoor dat niet alleen openingstijden en toegangsbewijzen, maar ook brochures, plattegronden en professionele gidsen gemeengoed werden. De overgang van het informele protomuseum naar het geformaliseerde kasteelmuseum, leidde tot een ware revolutie: kastelen, paleizen en buitenplaatsen werden nu voor *iedereen* opengesteld. Deze gebouwen werden niet langer primair beschouwd als eigendom van een enkele vorst of adellijke familie, maar als collectief, nationaal erfgoed, niet toevallig op een moment dat veel huizen te duur werden voor de bewoners. Het idee van rentmeesterschap, de zorg voor historische gebouwen door publieke instellingen voor toekomstige generaties, kreeg nu gestalte. Tinniswood schetst deze revolutie, waarmee de lange aanloop tot het kasteelmuseum zoals we dat vandaag de dag kennen werd afgesloten, prachtig aan de hand van Hampton Court. Toen de laatste vorstelijke residenten en opzieners het paleis verlaten hadden, werd Hampton Court in 1841 opengesteld voor het publiek. In plaats van te kiezen voor een doordeweekse opening, was Hampton Court ook toegankelijk op zondag, waarmee voor het eerst ook *the masses*, die alleen op zondag vrij waren, toegang hadden. Onmiddellijk barste een stroom van protesten

los. Deze nieuwe bezoekers zouden stelen en het paleis bevuilen en vrouwen zouden er niet langer veilig zijn. Anderen kropen in de pen om het volk te verdedigen; hen viel op dat het zich juist bijzonder rustig en geïnteresseerd door het paleis bewoog. In Windsor Castle werd deze nieuwe toerist uit voorzorg wel verzocht 'not to disgust [the guide] by his ignorant jargon'. Tinniswood stelt dat het volk andere interesses had dan de traditionele, gegoede bezoeker van het kasteel of paleis. De eersten zouden meer geïnteresseerd zijn in historische anekdotes en de sfeer die deze elitewoningen ademden, dan in kunst en architectuur. Ogenschijnlijk is de huidige bezoeker van kastelen en buitenplaatsen, op zoek naar 'beleving', daarmee een erfgenaam van de nieuwe negentiende-eeuwse toerist, en niet van de gegoede bezoeker die in de eeuwen daaraan voorafgaand kastelen en buitenplaatsen bezochten. Sinds Tinniswood zijn boek schreef – alweer bijna twintig jaar geleden – is er in Engeland en daarbuiten, inclusief Nederland, nauwelijks een reactie verschenen. Een gemiste kans. *The polite tourist* vormt een uitstekend vertrekpunt voor een vergelijkende studie op basis van vragen als: bestond er in de Republiek ook een '*cult of the personality*' waarbij huizen of kastelen massaal bezocht werden vanwege een beroemde (voormalige) bewoner? In hoeverre speelde trots op het nationale verleden een rol bij het Nederlandse bezoek aan buitenplaatsen en kastelen? Of: welke rol speelde de romantiek in de beleving van de tuinen en parken in een land dat wel als onromantisch beschouwd wordt? Bronnen zijn er genoeg: nu nog vragen stellen en antwoorden zoeken. ■

> STRAWBERRY HILL HOUSE
IN 2012 NA RESTAURATIE.
HERKOMST FOTO
WIKIPEDIA.

